

4B. Esetek¹

Esetek: egy régi nyelvtani fogalom újragondolva

A nyelvtani esetek (lat. *casus*, ang. *case*) fogalma a klasszikus indoeurópai nyelvek (görög, latin) nyelvtanirási hagyományából származik. Jól ismeri a fogalmat az is, aki németül vagy szláv nyelven tanult. Az angol és az újlatin nyelvek tankönyvei már nem feltétlenül nevezik így az egykori esetrendszer maradványait. Ilyen örökség például az alany-, a tárgy- (ill. részes) és a birtokos eset az angol névmásoknál: *he, him, his; they, them, their; who, whom, whose*.

Az 1. ábrán néhány indoeurópai nyelv leegyszerűsített **névszóragozási paradigmája** (deklináció, lat. *declinatio*, ang. *declination*) látható. Ezekben a nyelvekben a deklináció nem csupán a főnevek ragozását, hanem a mellénevek, a számnevek, (ahol van) a névelők és a különböző névmások ragozását is magában foglalja. A jelzőt a jelzett szóval nem csak nemben és számban, hanem tipikusan a nyelvtani eset tekintetében is egyeztetni kell. Kilépve az indoeurópai nyelvcsaládból, az esetrendszer fogalmát a nyelvészek a világ számos nyelvénél a leírásánál használták. Így a magyart mint idegen nyelvet tanulók és a nyelvészek a magyar főnévragozás eseteiről is beszélnek (2. ábra).

	Sing. masc.	Plur. masc.	Sing. fem.	Plur. fem.
Nom.	<i>dominus</i>	<i>dominī</i>	<i>rosa</i>	<i>rosae</i>
Acc.	<i>dominum</i>	<i>dominōs</i>	<i>rosam</i>	<i>rosās</i>
Gen.	<i>dominī</i>	<i>dominōrum</i>	<i>rosae</i>	<i>rosārum</i>
Dat.	<i>dominō</i>	<i>dominīs</i>	<i>rosae</i>	<i>rosīs</i>
Abl.	<i>dominō</i>	<i>dominīs</i>	<i>rosā</i>	<i>rosīs</i>

		suhṛd (m)	vāc (f)	manas (n)
Singular	Nominative	suhṛt	vāk	manah
	Vocative	suhṛt	vāk	manah
	Accusative	suhṛdam	vācam	manah
	Instrumental	suhṛdā	vācā	manasā
	Dative	suhṛde	vāce	manase
	Ablative	suhṛdah	vācaḥ	manasaḥ
	Genitive	suhṛdah	vācaḥ	manasaḥ
Dual	Nom/Voc/Ac	suhṛdau	vācau	manasī
	Inst/Dat/Abl	suhṛdbhyām	vāgbhyām	manobhyām
	Gen/Loc	suhṛdoḥ	vācoḥ	manasoḥ
Plural	Nom/Voc	suhṛdah	vācaḥ	manāpsi
	Accusative	suhṛdah	vācaḥ	manāpsi
	Instrumental	suhṛdbhiḥ	vāgbhiḥ	manobhiḥ
	Dat/Abl	suhṛdbhyaḥ	vāgbhyaḥ	manobhyaḥ
	Genitive	suhṛdām	vācām	manasām
	Locative	suhṛtsu	vākṣu	manasū

The Hungarian case system		
Grammatical cases		
nominative	—	no ending; marks the subject
accusative	-t	marks the direct object
Locative cases		
illative	-ba/-be	into
inessive	-ban/-ben	in
elative	-ból/-ből	out of, out from
sublative	-ra/-re	onto
superessive	(-o/-e/-ő)-n	on, at
delative	-ról/-ről	off, from, about
allative	-hoz/-hez/-höz	toward
adessive	-nál/-nél	near, at
ablative	-tól/-től	(away) from
Oblique cases		
dative	-nak/-nek	to, for
instrumental	-val/-vel	with
translative	-vá/-vé	(turning) into
causal-final	-ért	for the purpose of
essive-formal	-ként	as
terminative	-ig	until, up to
distributive	(-o/-a/-e/-ő)	per, each
	-nként	
Less productive cases		
temporal	-kor	at (plus time expression)
distributive-temporal	(-o/-e/-ő)-nta	per, every (plus time expression)
sociative	(-o/-a/-e/-ő)	(together) with
	-stul/-stül	
locative	-t(-o/-e/-ő)-tt	at

1. ábra: Indoeurópai főnévragozás: latin és szanszkrit (részlet).

2. ábra: A magyar főnevek ragozása.

(Források: http://www.languagesgulper.com/eng/Sanskrit_files/Sanskrit%20cases.%20Consonant%20declension.jpg,

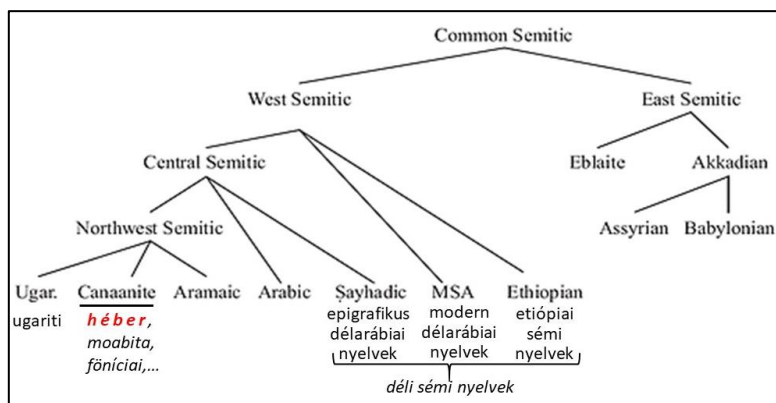
https://lh6.googleusercontent.com/-u_edOq7Ap0/TW4_gmVdc8I/AAAAAAAAAdA/sJJChK0KvH0/s1600/fonevek_ragrendszer.jpg.)

Számos sémi nyelvben megtalálható az a háromszatú esetrendszer, amely minden valószínűség szerint a közös ősnyelv, a hipotetikus **protosémi** nyelv öröksége ezekben a nyelvekben. A 3. ábrán látható a sémi nyelvek egyik lehetséges, manapság a sémi nyelvészek körében – apró eltérések mellett –

¹ A fejezet elsősorban az esetekről szól. De nem titkoltan egy kis kitekintést is tartalmaz a sémi nyelvészetre.

4B. Esetek

elfogadott csoportosítása, családfája. Az általánosan elfogadott narratíva² szerint létezett valaha, sok évezreddel ezelőtt, egy ősnyelv, a *protosémi*, amelyről nem maradtak fenn adatok, de a belőle leszármazott nyelvek alapján – legalább részben, számos hipotézis mellett – sok részlete rekonstruálható. Több ismert sémi nyelvben létezik főnévragozás, és ezek meglehetősen hasonlítanak egymáshoz, ezért feltételezhető, hogy a protosémi is rendelkezett hasonló rendszerrel. A sémi nyelvekben megfigyelhető deklinációk általában három esetet tartalmaznak: az [u] magánhangzóval jelölt alanyesetet (**nominativus**), az [a] magánhangzóval jelölt tárgyesetet (**accusativus**) és az [i] magánhangzóval jelölt birtokos esetet (**genitivus**). Más sémi nyelvekből kikopott az esetrendszer, akárcsak az óangol esetrendszer a középkorban vagy a latin esetrendszer a legtöbb újlatin nyelvben.

3. ábra: A sémi nyelvek családfája, egyike a manapság elfogadott csoportosításoknak.
(Forrás: http://media.tumblr.com/3a1610dad1f160305f7922ccada4e405/tumblr_inline_myfopgy5X71rfl2b.png)

		akkad. ¹	arab. ²	äth.	hebr.	syr.
Sing.	Nom.	-um	-u(n)	-Ø	-Ø	-Ø
	Akk.	-am	-a(n)	-a	-Ø	-Ø
	Gen.	-im	-i(n)	-Ø	-Ø	-Ø
Dual	Nom.	-ān	-āni	-ē	-ʾayim	
	Gen.-Akk.	-īn	-ayni	-ē	-ʾayim	
Plur.	Nom.	-ū/-ānu	-ūna	-ān	-īm	-īn
	Gen.-Akk.	-ī/-āni	-īna	-ān	-īm	-īn
Sing.	Nom.	-atum	-atu(n)	-at	-āh	-ā
	Akk.	-atam	-ata(n)	-ata	-āh	-ā
	Gen.	-atim	-atī(n)	-at	-āh	-ā
Dual	Nom.	-tān	-atāni		-tʾayim	
	Gen.-Akk.	-tīn	-atayni		-tʾayim	
Plur.	Nom.	-ātum	-ātu(n)	-āt	-ōt	-ān
	Gen.-Akk.	-ātīm	-ātī(n)	-āt	-ōt	-ān

Akkád (óbabiloni) esetrendszer

Nominativus: alanyeset

Accusativus: tárgyeset

Genitivus: birtokos eset

(obliquus = acc + gen.)

Sing.	<i>masc.</i>	<i>fem.</i>
Nom	šarrum	šarratum
Acc	šarram	šarratam
Gen	šarrim	šarratim
Dualis		
Nom	šarrān	šarratān
Acc+Gen	šarrīn	šarratīn
Pluralis		
Nom	šarrū	šarrātum
Acc+Gen	šarrī	šarrātīm

Feltételezett proto-sémi esetrendszer

Nominativus: az önmagában álló főnév esete

Accusativus: az igéhez kapcsolódó főnév esete

Genitivus: a főnévhez kapcsolódó főnév esete

(obliquus = acc + gen.)

Sing.	<i>masc.</i>
Nom	-u-
Acc	-a-
Gen	-i-

Dualis	
Nom	-ā-
Acc+Gen	-ay-

Pluralis	
Nom	-ū
Acc+Gen	-ī

V.ö. pl. az akkád, arab, ugariti nyelvekkel.

4. ábra: Főnévragozás néhány sémi nyelvben.

² A nyelvtörténetről mint narratíváról, valamint az esetrendszerről ld. Biró Tamás, A bibliai héber határozói accusativus és az -a directivus: Néhány gondolat nyelvtörténeti hipotézisekről és narratívákról, in: Dávid Nóra, Fodor György és Őze Sándor (szerk.), *Tíz évhét: Tanulmányok Fröhlich Ida 70. születésnapja alkalmából*, Szent István Társulat: Budapest, 2018, pp. 19–33.

Így a héber és az arámi nyelvtan tanulása során sem találkozunk főnévragozással, bár ezen nyelvek közeli idősebb rokonai, az i.e. 2. évezredben használt ugariti és ókánaáni nyelvek még rendelkeztek a sémi nyelvek háromosztatú főnévragozásával. Így feltételezhető, hogy a „protohéber”, a héber nyelvnek a bibliai hébert megelőző, általunk nem ismert nyelvállapota is ragozta a főneveket. Ez a tény, illetve a rokon nyelvek párhuzamos jelenségei motiválták számos bibliai héber szintaxisról szóló könyv szerzőjét, hogy a héberben is beszéljenek három esetről: nominativusról (alanyeset, ang. *nominative case*), accusativusról (tárgyeset, ang. *accusative case*) és genitivusról (birtokos eset, ang. *genitive case*).

Most akkor vannak vagy nincsenek nyelvtani esetek a bibliai héberben? A válasz során érdemes lesz ismét megkülönböztetni a nyelv szintjeit. Az esetek eredetileg morfológiai kategóriák voltak a nyelvészetben, és ilyen értelemben valóban nincs főnévragozás a bibliai héberben. (Az egykori esetek néhány megkövesült nyomával, valamint az egykori accusativushoz esetleg köthető -a directívusszal kapcsolatban lásd a 4C fejezetet.) Azonban az eseteknek szintaktikai és szemantikai jelentősége is van.

Az alanyt az alanyeset, a tárgyat tárgyeset, a birtokos jelzőt a birtokos eset, a részeshatározót a részeshatározós eset (*dativus*) jelöli. A tárgy állítólag az, amire a cselekvés irányul, vagy ami a cselekvés eredményeképp létrejön. De akkor miért nem tárgy a *Budapest* a *János Budapestre utazik* mondatban? Hisz a cselekvés épp Budapestre irányul! És miért nem tárgy a *kisbaba* a *Kisbaba születik* mondatban? A kisbaba nem éppen az ige által kifejezett cselekvés, történés eredményeképp jön létre? Csupán azért, mert a mondatban nem kapnak tárgyragot, vagyis nem tárgyesetben állnak?

Előbb az esetek szemantikai megfelelőivel, az ún. *fogalmi szerepekkel* és *tematikus szerepekkel* ismerkedünk meg. Majd megnézzük, hogy a mondatban a szavak hogyan „adnak” más szavaknak eseteket; és miképp általánosítja ezt a gondolatot a kortárs szintaxis a morfológiai esetekkel rendelkező nyelvekről valamennyi nyelv mondattanára.

Fogalmi és tematikus szerepek:

a morfológiai esetek és a szintaktikai mondatrészek megfelelői a szemantikában

Figyeljük meg a következő mondatpárokat, amelyek ugyanazt a cselekvést, történést, eseményt vagy állapotot írják le, de különböző mondattani konstrukciók segítségével:

(1)	a.	<i>A férj egy nercbundát ajándékozott a feleségének.</i>	
	b.	<i>A férj egy nercbundával ajándékozta meg a feleségét.</i>	
(2)	a.	<i>I like this music.</i>	fr. <i>J'aime cette musique.</i>
	b.	<i>This music pleases me. (??)</i>	fr. <i>Cette musique me plaît.</i>
	c.	<i>Ez a zene tetszik nekem.</i>	
(3)	a.	<i>John gives Mary a book.</i>	'János egy könyvet ad Marinak.'
	b.	<i>John gives a book to Mary.</i>	
	c.	<i>A book is given to Mary.</i>	<i>A book is given to Mary by John.</i>
	d.	<i>Mary is given a book.</i>	<i>Mary is given a book by John.</i>

Ha azt gondoljuk, hogy a morfológiai eseteket és a mondatrészeket a jelentés közvetlenül meghatározza, akkor meglephet bennünket ez a változatosság, mind egy-egy nyelven belül, mind a nyelvek közt. Ha a tárgy az a mondatrész, amelyre a cselekvés irányul, akkor vajon az (1)-ben leírt cselekvés a nercbundára vagy a feleségre irányul? A nercbunda tárgya vagy eszköze az ajándékozás folyamatának? Ha érzelmi kapcsolat jön létre köztem és a zene között (2), ki vagy mi az alany, a másik pedig miért épp tárgy vagy részeshatározó? És a passzív szerkezet hogyan alakíthatja át a tárgyat alannyá, anélkül, hogy a jelentést megváltoztatná? Nyilvánvaló, hogy a mondatrészek és a nyelvtani esetek nem közvetlenül tükrözik le a szavak közötti jelentésbeli (szemantikai) viszonyokat.

Az 1970-es, 1980-as évek generatív szintaxisa vezette be **fogalmi szerepek** és **tematikus szerepek** (*thematic roles*, théta-szerepek, *theta roles*) fogalmait. A korabeli elméleti mondattan egyik fontos kérdése az volt, miként felelnek meg ezek a jelentéstani szerepek a mondattani pozícióknak (a mondatrészeknek), amelyeket sok nyelvben morfo-szintaktikai jegyek (esetragok) jeleznek.

A *fogalmi szerepek* „azok a konkrét szerepek (pl.: »evő«, »amit esznek«), amelyekkel egy adott szó (pl.: az *eszik*) jelentése felruházza az ugyancsak általa megkívánt szereplőket.”³ Az (1) példában az „ajándékozó” mindkét esetben alany, de a „megajándékozott személy” és az „ajándékozott tárgy” fogalmi szerepek különböző mondatrészként, különböző esetragokkal is megjelenhettek, az ige pontos alakjától függően. Ugyanezt figyelhetjük meg a (3) példában: az „adó”, a „kapó” és az „adott” fogalmi szerepek konfigurációjának angolon belüli variációját. A (2) példa a nyelvek közötti változatosságot illusztrálja: az, aki a pszichikai folyamatot átéli, az „érző” („szerető”), az egyik nyelvben alany (például az angolban és a franciában), a másik nyelvben határozó dativusi esettel (például a magyarban és a franciában, esetleg az angolban is).

Minden egyes szó meghatározza saját fogalmi szerepeit, a fogalmi szerepek szavanként változnak. Ezzel szemben a *tematikus szerepek* univerzális kategóriák (az elméleti nyelvészek szándékai szerint), a fogalmi szerepek absztrakciói. Az *úszni, úzás, úszik* szavaknak van egy „úszó” fogalmi szerepe, az *enni, evés, eszik* szavaknak van egy „evő” fogalmi szerepe, az *ír, íratat, írás, diktál, megíratik, író, írt, írott* stb. szavaknak pedig egy „író” fogalmi szerepe. Ezek (és sok más szó fogalmi szerepei) összefoglalóan alkotják az **agens** nevű tematikus szerepet: egy cselekvést kifejező szó (például – de nem mindig – ige) által kifejezett cselekvésnek az a szereplője (a szónak az a bővítménye), amely a cselekvést (saját akaratából) végrehajtja.

Egy másik tematikus szerep az **experiens**, meghatározása szerint a „pszichikai folyamatok átélője”.⁴ Első ránézésre mind az ágens, mind az experiens „logikai értelemben vett alany”, de a fenti példamondatok szemléltetik azt, amiért a nyelvészek a két fogalmat különválasztják. Univerzális tendencia az, hogy a világ nyelvei az ágenst a mondat alanyi pozíciójába helyezik, amint azt az (1) és (3a-b) mondatokban láthatjuk. Kivétel a passzív szerkezet (3c-d), amely vagy elhagyja, vagy határozói pozícióba süllyeszti az ágenst, és egy másik tematikai szerepet emel az alanyi pozícióba. Ez a szerkezet azonban komplexebb a nála egyszerűbb aktív szerkezethöz (nyelvészeti kifejezéssel: a passzív szerkezet a *jelölt*, míg az aktív szerkezet a *jelöletlen* vagy *default* struktúra), ezért a (3c-d) mondatok nem cáfolják a megfigyelhető univerzális jelenséget. Azonban az experiens, mint azt a (2) alatti mondatok bemutatják, jóval kevésbé ragaszkodik az alanyi pozícióhoz.

További tematikus szerepek a *páciens* (a hatás, változás, cselekvés, történés elszenvetője), az *instrumentum* (a cselekvés eszköze), a *jellemzett* (egy tulajdonság hordozója, mint például a *János fáradt* mondat alánya), a *természeti erő* (önmagától, de saját akarat és önmaga kontrolálása nélkül ható szereplő), a *lokális* (hely), az *irány* (mozgás végpontja) az *eredmény* (változás eredménye, záró állapota), ...⁵ Tankönyvünkben a továbbiakban a tematikus szerepek közül elsősorban az ágens és a páciens jut szerephez (a xx. fejezetben), és néha informálisan „logikai alany” és „logikai tárgy” (vagy „szemantikai alany” és „szemantikai tárgy”) elnevezéssel utalunk rájuk.

A gondolatmenet fő üzenetét viszont feltétlenül vigyük magunkkal: a fogalmi szerepek és a tematikus szerepek jelentéstani kategóriák, amelyek nem feleltethetők meg automatikusan a mondattani kategóriáknak (mondatrészeknek, eseteknek). Azt a szereplőt, amelyre a „cselekvés irányul”, páciensnek nevezzük, míg a tárgy egy szintaktikai pozíció, funkció (például az ige után álló, előljáró nélküli vonzat) vagy egy morfo-szintaktikai jeggyel (például az accusativus ragjával) ellátott névszó.

A nyelvészek a **vonzatkeret** vagy **szubkategorizációs keret** névvel jelölik azt az információt, hogy mely szó mely vonzatokat vár el (kötelező módon), ill. enged meg, és azokat hogyan köti magához. Például: *ad valaki valakinek valamit, ajándékoz valaki valakinek valamit*, azonban *megajándékoz valaki valakit valamivel*. Még egy példa: *remél valaki valamit*, azonban *reménykedik valaki valamiben*. Nem csupán igeik esetén beszélhetünk vonzatkeretről, például: *teteje valaminek*, azonban *bizalom valamiben, kiállítás valami mellett*.

Aki tanult már idegen nyelvet, találkozott azzal a jelenséggel, hogy egyes igeik (és más szavak) vonzatkerete nyelvenként változik. Magyarul a féltékenység sublativusi esettel (-ra/-re raggal) jár;

³ Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan: 1. kötet, Mondattan* (Akadémiai Kiadó, Bp., 1992) p. 894.

⁴ Kiefer Ferenc (szerk.), *i.m.* pp. 901–902.

⁵ Kiefer Ferenc (szerk.), *i.m.* p. 902.

angolul *jealous on* vagy *of* előljáróval, amelyek közül csak az első emlékeztet a magyar kifejezésre; utóbbi azonban párhuzamba állítható a francia *être jaloux de* kifejezéssel. A héber ...ב קנא vonzata egyikhez sem hasonlít. De ebben nincs semmi meglepő: a „féltekenység tárgya”, mint fogalmi szerep, szemantikailag semmi máshoz nem hasonlítható, viszont luxus lenne erre a célra egy új nyelvtani eszközt (például önálló előljárót, esetet) létrehozni. Így az egyes nyelvek a más célból létrehozott, rendelkezésükre álló eszközeik közül választanak.⁶

Feladat: Az alábbi bibliai példákban keressünk olyan fogalmi szerepeket, amelyeket a bibliai héber más nyelvtani (szintaktikai vagy morfológiai) eszközökkel fejez ki, mint a magyar nyelv.

	וייטב אלהים למילדת וירב העם ויעצמו מאד:	(Exod. 1,20)
	לא תשתחנה להם ולא תעבדם	(Exod. 20,5)
	כי אנכי יקנא אלהיך אל קנא פקד עון אבת על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי:	
	ויקרא אלהים את האור כי טוב ויבדל אלהים בין האור ובין החשך:	(Gen. 1,4)
	קום לד אל ניגנה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני:	(Jón. 1,2)
	בשנת שלוש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנאצר מלך בבל ורושלם ויצר עליה:	(Dániel 1,1)
	לא הגידה אסתר את עמה ואת מולדתה כי מרדכי צנה עליה אשר לא תגיד:	(Eszter 2,10)

A nyelvtani esetek a szintaxis felől nézve

A nyelvtani eseteket *morfo-szintaktikai* jelenségnek nevezik: a morfológia és a szintaxis határmezsgyéjén, mindkét területtel érintkezve léteznek. A klasszikus nyelvtan, amikor egy-egy főnév vagy más névszó alakváltozatait sorolja fel a paradigmásorban, alaktani szempontból közelít a jelenséghez. Amikor viszont azt vizsgáljuk, adott mondatban miért jelenik meg a paradigmásor ezen vagy azon alakja, mondattani kérdést teszünk fel.

Tekintsük a következő mondatokat:

(4)	a. ... <i>elmondva a férfinak,</i> <i>hogy van még öcsétek.</i>	... <i>telling (to) the man</i> <i>that you have a brother.</i>	להגיד לאיש העוד לכם אה	(Gen 43,6)
	b. <i>Ki mondta neked,</i> <i>hogy meztelen vagy?</i>	<i>Who told (to) you</i> <i>that you are naked?</i>	מי הגיד לך כי עירם אתה	(Gen 3,11)
	c. <i>amelyet Jozsué elé helyezek</i>	<i>that I have laid before Joshua</i>	אשר נתתי לפני יהושע	(Zech 3,9)
	d. <i>amelyet eléd helyeztem</i>	<i>which I have set before you</i>	אשר נתתי לפניך	(Deut 30,1)

A második és a negyedik magyar és héber példában a kiemelt szavakat hagyományosan az esetragok, névutók, ill. héberben az előljárók személyraggal ellátott alakjainak nevezzük. Azonban tekinthetjük őket a személyes névmások esetragozott alakjainak is. A felettük álló példákkal történő összehasonlításból kiderül, hogy főnevet helyettesítenek, amelyet az adott esetraggal, névutóval vagy előljáróval látunk el. Akárcsak a személyes névmások, ezek a személyragozott esetragok, névutók, előljárók szintén egy olyan entitásra utalnak, amely a kontextusból vagy a beszédhelyzetből kideríthető. Gen. 3,11-ben ez az entitás Ádám, az első ember, míg Deut. 30,1-ben Mózes hallgatósága. Az indoeurópai (angol) fordítások is illusztrálják, milyen értelemben lehet ezekben az esetekben személyes névmásokról beszélni. Ha a *you* helyett *him* vagy *them* szerepelne, az is kiderülne, hogy nem alanyesetűek a névmások.

⁶ Ezt a választást, a mondatban szempontjából, tekinthetjük véletlenszerűnek. Nem szükséges jelentőséget tulajdonítani neki. Ugyanakkor a választást sokszor az a kulturális közeg határozza meg, amelyben a nyelv kialakult, fejlődött. Gyanítom, a bizalom elterjedt inessivusi vonzata (*bizik valamiben, trust in, fr. confiance en, ... בטח ב...*, azonban németül már más) talán nem a véletlen műve, hanem az európai és közel-keleti kultúrák évezredek kölcsönhatásának lenyomata (de ezt jobban meg kell vizsgálni). Továbbá, létezik a nyelvészetnek egy olyan irányzata, a *kognitív nyelvészet*, amely jelentőséget tulajdonít az ilyen metaforáknak: vajon a vonzatkeret választása annak a következménye, hogy az emberi elme a bizalom tárgyát úgy reprezentálja, mint egy „tartályt”, amely magában foglalja a bizalmat?

Úgy tekinthetjük ezeket a példákat, hogy a mondat igéje **esetet ad** a vonzatainak. Méghozzá olyan eseteket, amelyeket az adott ige vonzatkerete (szubkategorizációs kerete) az adott nyelvben előír: például nominativust az ágensnek, accusativust a páciensnek, dativust az iránynak és így tovább. Második körben, azok a főnévi csoportok (NP-k), amelyek megkapják az esetüket, eldöntik az adott nyelv szabályai szerint, hogy mi történjék velük: esetragozódnak, elöljáróval vagy névutóval övezik fel önmagukat, vagy átalakulnak személyragozott elöljáróvá, névutóvá.

Képzeljük el, hogy a következő jelentést akarjuk kifejezni: 'Ráhel odaadta Jákovnak Bilhát, a szolgálóját, nőül'. A szövegkontextusban két nő (Ráhel és Bilha) és egy férfi (Jákob) szerepel, ezért akit nem szükséges, névmással is helyettesíthetünk. Így születik Gen. 30,4:

(5) (Gen 30,4)

És odaadta neki a szolgálóját, Bilhát, feleségül...

And she gave him Bilhah her handmaid to wife...

And she gave Bilhah her handmaid to him to wife... (?)

Adva van tehát egy 'adást' jelentő ige (*adni / to give / נתן*), amelynek három fogalmi szerepe van: egy „adó”, egy „kapó” és egy „adott”. Ezek rendre az ágens, az irány (vagy beneficiens) és a páciens tematikus szerepeknek felelnek meg. Az „adó” egy egyes szám harmadik személyű, nőnemű névmás, amely a kontextusból ismert Ráhelt helyettesíti. A „kapó” egy egyes szám harmadik személyű, hímnemű névmás, amely a kontextusból ismert Jákovnak felel meg. Az „adott” pedig Bilha, akit szintén helyettesíthetnénk névmással, de inkább nem helyettesítjük (talán, mert így egyszerűbb a mondatot értelmezni⁷).

A magyar nyelvben az *adni* ige vonzatkerete azt írja elő, hogy az „adó” az alanyeset (nominativus), a „kapó” a részeseset (dativus), az „adott” pedig a tárgyeset (accusativus) végződését kapja meg. Ez is történik az „adott” esetén. Figyeljük meg, hogy az „adott” egy olyan főnévi szerkezet, amely egy értelmezőt is tartalmaz, és mind az alaptag, mind az értelmező megkapja a tárgyeset ragját. Ezzel szemben a „kapó” egy személyes névmás, amelynek a dativusi alakja nem **őnek*, hanem *neki*. Az „adó” is egy személyes névmás, amelynek a nominativusa *ő* lenne. Azonban a magyar egy *pro-drop* nyelv, azaz bizonyos feltételek teljesülése esetén a személyes névmások (*pro*, mint *pronoun*) „kidobhatók”, elhagyhatók. Így jön létre (5) magyar verziója.

Az angol nem *pro-drop* nyelv, így az „adó” megjelenik személyes névmásként a mondat elején. A (3) alatti példából emlékszünk arra, hogy több konfiguráció is lehetséges az „adott” és a „kapó” elhelyezésére.⁸ Egyéb okokból – mert például a rövidebb mondatrészek szeretnek előbbre jönni – az a megoldás a jobb, amelyik mindkét szerepet NP-ként (vagyis elöljáró nélküli főnévi csoportként) fejezi ki, méghozzá úgy, hogy a „kapó” megelőzi az „adottat”. De a fordított sorrend is megengedett, amennyiben a „kapó” szereplőt a *to* elöljáróval látjuk el. A mai angolban már nem látszódik a morfológiában az accusativus és a dativus közötti különbség, de a *him* alak jelzi, hogy nem nominativusról van szó, mert az *he* lenne. Az sem látszódik, hogy a főnév milyen esetben van, de ha névmással helyettesítenénk a *Bilha, her handmaid* főnévi csoportot, a nem-alanyesetű *her* alakot kellene használni mindkét verzióban. Mondhatjuk tehát azt, hogy az első konfigurációban a „kapó” és az „adott” egyaránt accusativusban szerepel, míg a második konfigurációban az „adott” accusativusban, míg a „kapó” kvázi-dativusban. A kvázi-dativus azt jelenti, hogy *to* prepozíciót kap az NP, egy prepozíciós szerkezetet (PP-t) létrehozva.

⁷ A számítógépes nyelvészet egyik izgalmas területe a névmások (és más *anaforák*) feloldása: annak meghatározása a kontextus és egyéb információk (például nyelvtani egyeztetési jegyek) alapján, hogy mire vonatkozik egy személyes névmás, egy mutató névmás, egy névmási határozószó (*ott, ekkor, ide, ugyanúgy...*) stb. Minél több névmást tartalmaz egy mondat, annál nehezebb a feladat. A felnőtt beszélők akaratlanul is úgy fogalmazzák meg a mondataikat, hogy figyelembe veszik a hallgatók szempontjait. A fenti példánkban azáltal, hogy Bilha meg van említve, egyszerűbbé válik a mondatban található nőnemű névmás feloldása. Az ugyanis már csak a kontextusban szereplő másik nőre, Ráhelre vonatkozhat.

⁸ Egy modern nyelvész ezt úgy fogalmazná meg, hogy a *to give* igének két *szubkategorizációs kerete* van: NP NP és NP PP[*to*]. Vagyis két főnévi csoport, illetve egy főnévi csoport és egy *to* elöljáróval bevezetett prepozíciós csoport is lehet a vonzata.

Végül, mi történik a héber verzióban? Az „adó” nominativusban szereplő névmás (אִי). De ez kiesik, mivel a bibliai héber a magyarhoz (valamint a spanyolhoz, olaszhoz és sok más nyelvhez) hasonlóan pro-drop nyelv. Mivel az ige prefixumából látható, hogy egyes szám harmadik személyű nőnemű alanyról van szó – vagyis a névmás nem nyújtana új információt –, és az alany nem kap kiemelt hangsúlyt, ezért nem teszik ki a névmást. A „kapó” szintén névmás, azt viszont nem lehet kiejteni, mert különben sehol nem jelenne meg ez az információ. A וְהָ ige vonzatkerete szerint a „kapó” וְ prepozíciót kap, vagyis – az angolról szóló gondolatmenet mintájára – kvázi-dativusi esetet. Ezen a ponton viszont a magyarból ismert jelenség (**őnek* helyett *neki*) zajlik le: a helytelen *אִי־הָ helyett a אִי alak a grammatikus. Az „adott” pedig accusativus esetben jelenik meg a וְהָ ige vonzatkerete szerint. A proto-héberben ez még accusativusi ragot jelentett volna, de az lekopott a bibliai héber korban. Helyette viszont megjelent a határozott tárgyak esetén az וְהָ szócska (*nota accusativi*), amely a tárgyesetet jelöli, és előljáróként viselkedik.

Összefoglalva, számos szó a nyelvekben bővítményekkel, vonzatokkal jár. Például az igék – és más, cselekvést, történést leíró szavak – a cselekvés, történést szereplőit, helyét, idejét, irányát is igénylik. Ezek a bővítmények, vonzatok, amikor bekerülnek a mondatba, „esetet kapnak”. A bővítményt, vonzatot igénylő szó vonzatkerete (szubkategorizációs kerete) határozza meg egyrészt ezeket az eseteket; másrészt további megkötések is tartalmazhat, például a bővítmények mondatbeli sorrendjére vonatkozóan.

A vonzatok, bővítmények nézőpontjából elmondva az eseményeket azt tapasztaljuk, hogy amikor egy főnévi csoport (NP) – például egy főnév, egy jelzős szerkezet, egy birtokos szerkezet, egy névmás – bekerül a mondatba, akkor a funkciójától függően valamilyen esetet kap. Például az ige nominativusi, accusativusi vagy dativusi esetet adhat neki. Ha viszont egy másik főnév birtokos jelzője lesz, akkor genitivusi esetet kap a jelzett szótól, a birtoktól. Ezek után az adott nyelv nyelvtana határozza meg, hogy a főnévi csoportunk mit is kezd a kapott esettel. Ragozza-e például a főneveket, mellékneveket, névmásokat. Egy héber főnévi csoport, ha accusativusi esetet kap, általában nem változik. Ha azonban határozott NP-ről van szó, maga elé veszi az וְהָ/וְהָ *nota accusativi*. Ha pedig névmás kerül tárgyesetbe, akkor ugyanezen szócska ragozott alakjává (אִי־הָ, אִי־הָ stb.) vagy tárgyi szuffixummá alakul.

Feladat: Milyen esetet adnak a következő mondatok igéi és más szavai a vonzataiknak, bővítményeiknek?

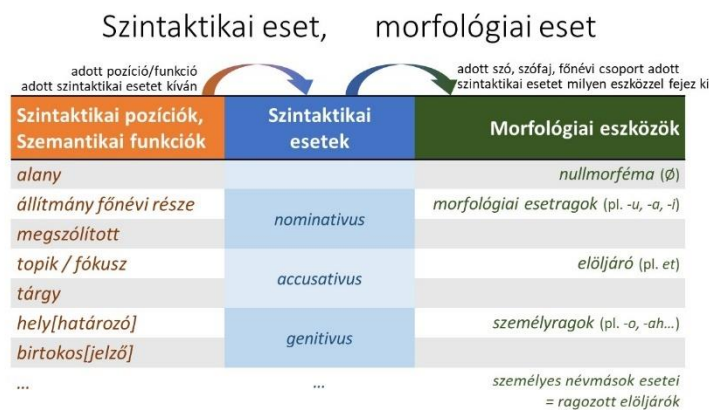
- (a) *Ennek a könyvnek a fedőlapjának a tervezését a kollégám könyvét is szerkesztő szakemberre bízta.*
- (b) *A gyerek minden butaságát megvásárolta a lelki zsarolásának ellenállni képtelen szüleiével.*
- (c) *Fából vaskarikát gyártó üzemet avattak a várost délről elkerülő út mentén.*
- (d) *Láttalak, amikor megcsókolt. Sőt akkor is láttalak, amikor megcsókoltad.*

Esetek a bibliai héber nyelvtanokban

A bibliai héber szintaxisról szóló szakirodalomban bevett három esetről beszélni, amelyek azt utánozzák, ahogyan a „valódi” esetrendszerrel rendelkező sémi nyelvekben viselkednek ezek az esetek.

Nagyvonalakban azt szokás mondani, hogy a **nominativus** (alanyeset) az önállóan álló főnév esete, az **accusativus** (tárgyeset) az igétől függő főnév esete, míg a **genitivus** (birtokos eset) a főnévtől függő főnév esete. *Nominativusba* kerül például a főnév akkor, amikor a mondat alanya vagy a mondat állítmányának névszói része. Az *accusativus* nem csupán a tárgy, hanem bizonyos határozói funkcióknak is az esete. Már korábban, például a (3) és (5) mondatokban is láttuk, hogy az angolban nincs meg az az éles határ tárgy és határozó között, amelyhez általános iskolában a magyar nyelvtanban hozzászoktunk. (A magyar felől nézve határozói funkciót betöltő, de előljáró hiányában tárgynak kinéző bővítményeket az angol nyelvtan *indirect object* névvel jelöli.) Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a héberben is. Végül, a *genitivus* más sémi nyelvekben nem csupán a birtokost jelöli, de az előljárók is genitivust vonzanak. Ugyanis történetileg az előljárók (*status constructus*ban álló) főnevek voltak, míg az előljárós szerkezetek birtokos szerkezeteknek néztek ki: például הַמֶּלֶךְ לְפָנָיו jelentése ’a király előtt’, eredetileg ’a királynak az arcánál’. A következőkben ezeket a gondolatokat mutatjuk be részletesebben.

Előljáróban, a három esetet úgy képzelhetjük el, mint egy összekötő kapcsolatot a nyelv számos funkciója és jelentése, valamint a különböző morfológiai és szintaktikai formák között (5. ábra).

5. ábra: Az esetek mint összekötő kapocs a nyelvi funkciók és a morfo-szintaktikai formák között.

A nominativus

A **nominativus** az önmagában álló NP esete. A feltételezett proto-héberben még egy *-u(m) végződés jelölhette a főnevek alanyesetét, ez a végződés azonban korán lekopott.

A nominativus két legegyszerűbb előfordulási formája a **mondat alanyi pozíciója**, valamint a névszói vagy névszói-igei (összetett) állítmányt tartalmazó mondat **állítmányának a névszói része**.

Az iskolai magyar nyelvtan szemlélete szerint az alany és az állítmány a mondat legfontosabb, egyenrangú összetevői. Mindkettő önmagában áll, nem függ más szótól (igétől, amelynek tárgya vagy határozója, ill. névszótól, amelynek jelzője). Tehát érthető, hogy mindkettő nominativusban áll. Egy másik megközelítés szerint az alany az igének (állítmánynak) az egyik, de a világ minden nyelvében kiemelt bővítménye, és ezt a különleges pozíciót jelzi a nominativus. Továbbá, az angol szakirodalom az összetett állítmány névszói részét a létige vonzataként kezeli, sőt a névszói állítmány is tekinthető egy ki nem tett létige vonzatának. Más igékkel ellentétben a létigének nem csak az alanya, hanem mindkét vonzata nominativusban áll. Ezt a megközelítést, amely a különböző típusú állítmányokat egységesen (egy igéből kiindulva) kezeli, a későbbiekben mi is használni fogjuk.

Figyeljük meg a nominativusban álló alanyokat és állítmányokat a következő példákban:

- (6) a. $\text{גַּם מִיּוֹם אֲנִי הוּא}$ (Jes. 43,13)
Mától fogva is én vagyok az... (IMIT)
- b. $\text{וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בְּיַדְכֶם אֶל־הַיָּם הַיָּם בְּלִבְכֶם הַיּוֹם}$ (Deut. 4,4)
Ti pedig, kik ragaszkodtatok az Örökkévalóhoz,
a ti Istenetekhez, mindnyájan éltek ma. (IMIT)
- c. $\text{וְאַתֶּם וּבְנֵי אִתְּחָה תִשְׁמְרוּ אֶת כְּהֻנַּתְכֶם}$ (Num. 18,7)
Te pedig és fiaid veled együtt, őrizzétek meg papságotokat... (IMIT)
- d. $\text{וְאַתֶּם תִּהְיֶה לְנֶגִיד עַל עַמִּי יִשְׂרָאֵל}$ (1Krón. 11,2)
...és te leszel fejedelem népem, Izrael fölött (IMIT)
- e. $\text{וְאַתֶּם תִּהְיֶה לְנֶגִיד עַל יִשְׂרָאֵל}$ (2Sám. 5,2)
...és te leszel fejedelmül Izrael fölött (IMIT)

A fenti példákban a személyes névmások nominativusi alakjukban jelennek meg: (6a)-ban az egyes szám első személyű alany és az egyes szám harmadik személyű állítmány is. A (6b) alanya ismét önálló, vagyis nominativusban álló személyes névmás. A (6c) alanya egy kötőszóval összekapcsolt névmásból és egy főnévből áll. A (6d) és a (6e) mondatok összehasonlítása a létige vonzatkeretéről árul el érdekeset.

A (6d) és (6e) párhuzamos szöveghelyek: ugyanazt meséli el a deuteronomista történeti mű és a krónikás történeti mű. A két változat közötti különbség minimális, a kiemelt mondategységben csak két apró különbség van. Az egyik különbség a mondatvégi prepozíciós szerkezet belsejében található: a korábbi szövegben szereplő tulajdonnév (*Izrael*) helyett a későbbi szövegben egy értelmezős szerkezet (*népem, Izrael*) található. Ennek a primer jelentést nem érintő különbségnek a jelentősége talán a krónikás teológiájával függ össze.

A másik különbség a fenti gondolatmenetünkhöz kapcsolódik. A későbbi verzióban, a (6d) mondatban azt találjuk, amire számítunk: a létige bővítménye (דָּגַל, *fejedelem*) valóban nominativusban található. Az alanyhoz hasonlóan a névszói-igei (összetett) állítmány névszói része is alanyesetben jelenik meg. A (6e) mondatban viszont egy új jelenséggel találkozunk: a létige vonzata kvázi-dativusi esetet kap. Ezek szerint a héber létigének két vonzatkerete (szubkategorizációs kerete) is létezik. A többi hasonló bibliai helyet megfigyelve az az érzésünk – bár ennek a megerősítéséhez egy bibliai héber anyanyelvi beszélőre lenne szükségünk –, hogy amikor a létige bővítménye nominativusban áll, akkor egyszerűen igei-névszói állítmánnyal van dolgunk, míg, ha a létige bővítménye $\dot{\text{y}}$ előjárót kap, akkor 'valamivé válik' jelentést vesz fel.

A fenti példákban: *fejedelem leszel* vagy *fejedelemmé leszel/válsz*. Vajon a krónikás mást akart mondani, mint a deuteronomista? Vagy a kettő közti különbség lényegtelen? Esetleg ugyanaz szerepelt eredetileg a két verzióban, de a későbbi másolók pontatlanul másolták le az egyiket? Vagy a létige kvázi-dativusszal nem létezett a krónikás nyelvváltozatában (kronolektusában, szociolektusában, dialektusában⁹), és ezért kijavította a számára ismeretlen alakot egy számára is elfogadható alakra? Nehéz (bár nem feltétlenül lehetetlen) ezekre a kérdésekre választ adni.

A harmadik funkció, amelyet a nominativushoz sorolunk, a **megszólítás**. A **vocativus** elnevezést fogjuk használni, bár sok (például indoeurópai) nyelvben a vocativus egy önálló eset az esetrendszerben. Talán a legismertebb példa Julius Caesar állítólagos utolsó szavai: *Et tu, mi fili, Brute? 'Te is, fiam, Brutus?'* Brutus neve a latin változatban vocativusi esetben kerül, innen az *-e* végződés.

Mivel a megszólítás szervesen kapcsolódik a mondatba, önálló, sem igéhez, sem főnévhez nem kapcsolódó főnévi csoportról van szó, a vocativusi funkciót a nominativushoz fogjuk sorolni, a bibliai szintaxis hagyományát követve. Figyeljük meg, hogy a megszólítás, amely mindig harmadik személyű főnévi csoport, nem egyezik személyben az igével, amely gyakran második személyben áll:¹⁰

- (7) a. *Dávid, (te) nagy király vagy!* *Dávid, (te) nagy király voltál!* (megszólítás)
 b. *Dávid nagy király!* *Dávid nagy király volt!* (nem megszólítás)
 c. תִּי סִיקֶתֶךָ, הִשְׁמַעוּ לְרֵאשִׁית הַבָּיִטוֹ לְרֵאשִׁית הַחֲדָשִׁים וְהַעֲוִרִים שְׁמַעוּ וְהַעֲוִרִים הַבָּיִטוֹ לְרֵאשִׁית הַחֲדָשִׁים
 Ti siketek, halljatok! Ti vakok, nézzetek föl, és lássatok! (RUF) (Jes. 42,18)
 d. הוֹשִׁיעֵנו אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְקַבְּצֵנוּ וְהַצִּילֵנוּ מִן הַגּוֹיִם
 Segíts meg minket, üdvünk Istene,
 s gyűjts össze és ments meg minket a nemzetektől... (IMIT) (1Krón. 16,35)
 e. דָּבַר סֵתֶר לִי אֱלֹהֵי הַמֶּלֶךְ
 Titkos szavam van hozzád, oh király! (IMIT) (Bír. 3,19)
 f. הֵי נִפְשֶׁךָ הַמֶּלֶךְ אִם יָדַעְתִּי
 Lelked élet[ére mondom], oh király, hogy [nem] tudom. (IMIT) (1Sám. 17,55)

Ha a vocativus nem egyezik nemben, számban vagy személyben az igével, mint a (7a), (7c) és (7d) alatti mondatok második személyű igével, akkor egyszerű megkülönböztetni az alanyt a megszólítástól. A (7a) példával állítsuk szembe a (7b) alatti, megszólítást nem tartalmazó mondatokat, amelyek alanya egyezik az igével. A (7e)-ben az alany harmadik személyű, de nem azonos a megszólítottal. A (7e) és (7f) példákban a megszólított megjelenik második személyként is, de más mondatrészhez kapcsolódva.

A héber vocativus tipikusan a mondat elejére vagy végére kerül, bár beékelődő felszólításokat is fel kell tudnunk ismerni, mint (7d)-ben és (7f)-ben. Figyeljük azt is meg, hogy a bibliai héberben a vocativus általában (de nem mindig) határozott: a fenti példákban névelőt kap, kivéve (7d)-ben, ahol a birtokos szuffixum teszi a névszói csoportot határozottá.

⁹ A *kronolektusok* egy nyelv időbeli változatai, a *szociolektusok* a társadalmi rétegződés szerinti változatok, míg a *dialektusok* a földrajzi változatok. A deuteronomisztikus történeti mű a klasszikus bibliai héberhez sorolható, a babilóniai fogságot megelőző nyelvállapotot tükrözi, a krónikás történeti mű kései bibliai héber nyelvezete viszont legalább egy-két (vagy több) évszázaddal későbbi.

¹⁰ Egy nyelvészeti példamondatban – például a (7a) mondatban – a zárójel azt jelenti, hogy példa mind a zárójelben szereplő szavakkal, mind azok nélkül helyes. Tehát a *Dávid, (te) nagy király vagy!* valójában két példamondat.

A nominativus negyedik funkciója **casus pendens** vagy **nominativus absolutus** név alatt ismert. Mint arról már esett szó, a bibliai héber mondat alapszórendje VSO, de egyes mondatrészeket előre lehet hozni az ige előtti pozícióba (ang. *dislocation*). A kiemelésnek számos oka lehet, amelyekről később esik majd szó (topik- vagy fókuszpozícióba történő emelés, túl hosszú mondatrész kiemelése stb.) Most csupán azt figyeljük meg, hogy sok esetben a kiemelés során a névszói csoport elveszíti az esetét, nominativusként jelenik meg a mondat elején. Ugyanakkor gyakran az eredeti pozíciójában **témaismétlő névmást** (ang. *resumptive pronoun*) hagy maga után, amely hordozza az eredeti esetet. Ha feltételezhetjük, hogy a mondat elejére történő mozgatás során a főnévi csoport nem veszíti el a nominativustól különböző esetét, akkor nem nevezzük *casus pendens*-nek, mint ahogy azt az esetet sem tekintik ennek a jelenségnek, ha nem hagy maga mögött témaismétlő névmást.

Nézzük meg a következő példákat:

(8)	a.	וְכָל הַשָּׂרָץ הַשָּׂרָץ עַל הָאָרֶץ שֶׁקָּץ הוּא És minden, a földön mászó csúszómászó – az utálatosság [tisztátalan]	(Lev. 11,41)
	b.	הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נָתַתָּה לִּי מִן הָעֵץ A nő, akit mellém adtál, ő adott nekem a fáról.	(Gen. 3,12)
	c.	שָׂרִי אֲשֶׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׂמִי שָׂרִי כִּי שָׂרָה שְׂמִי [Ami] Száráj[t illeti], ne nevezd a nevét Szárájnak, hanem Sára a neve.	(Gen. 17,15)
	d.	אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ [Ami] en[gem illet], íme a szövetségem veled.	(Gen. 17,4)
	e.	Példa arra, hogy a témaismétlő névmás ragozott prepozíció.	
	f.	הָאָרֶץ [אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ] לְךָ אֶתְנַתְּנָה וְלִזְרָעָךָ A föld[et], amelyen fekszel, neked adom azt, és az utódodnak.	(Gen. 28,13)
	g.	אֶת חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ A törvényeimet őrizzétek meg/megőriztek...	(Lev. 19,19)

A (8a) mondat alanya a mondat elejére került, egy személyes névmást hagyva témaismétlő névmás gyanánt az eredeti helyén. Hasonló zajlik le (8b)-ben is, bár ott a témaismétlő névmás is az ige elé került.

A (8c) mondatban *Szaraj* egy birtokos jelző, de topikalizálódik: a mondat vele kezdődik, és jelzi, hogy a következő állítás róla fog szólni. Az állítás az, hogy az „általa birtokolt” név megváltozik. Eredeti pozíciójában genitivusi esetben állna, amit jelez is a hátrahagyott témaismétlő névmás (birtokos szuffixum). De a mondat elején már nem látunk rajta egyéb esetet, *casus pendens*be kerül.

Hasonló, bár egy fokkal nehezebben érthető meg a (8d) mondat, amely egy egyes szám első személyű névmást emel ki a mondat eleji topik-pozícióba. Jól látható, hogy az eredeti helyén is megmarad (témaismétlő névmásként), és jelzi, hogy eredetileg birtokos jelző volt, vagyis genitivusi esetben, birtokos szuffixum formájában jelenik meg. A mondat elején viszont már elveszíti a genitivusi esetét, és nominativusi formát, önálló személyes névmást találunk.

A (8e) mondat arra szolgáltat példát, hogy a témaismétlő névmás elöljáróhoz is kapcsolódhat.

A (8f) mondatban a tárgy jelenik meg a mondat elején, jelöletlen (nominativusi) formában. Nem látjuk, hogy accusativusban állna, amelyet az תָּךְ szócska (*nota accusativi*) jelezhetne.¹¹ Viszont megfigyelhetjük (a zárójelbe tett mellékmondat átugrásával) a hátrahagyott témaismétlő névmást, méghozzá accusativusi esetben, vagyis az igéhez kapcsolódó tárgyi szuffixum formájában. Ezzel szembeállítható a (8g), amely arra példa, hogy a mondat elejére történő kiemelés nem jár mindig az eset elvesztésével: itt a tárgy megőrzi az תָּךְ szócskával jelzett tárgyesetét, és témaismétlő névmást sem hagy hátra.

¹¹ A *nota accusativi* opcionális, így a hiányából még nem vonhatunk le következtetéseket. De tartok tőle, hogy amikor Arnold és Choi (2. kiadás, 2018, p. 24) ezt a példát accusativusként tárgyalják, kizárólag a jelentésre támaszkodnak, és szintaktikai okuk nincs azt feltételezni, hogy a kiemelt mondatrész megtartotta volna az esetét.

Az accusativus

Az **accusativus** az igéhez kapcsolódó NP esete. A feltételezett proto-héber *-a(m) rag lekopott, bár több helyütt fennmaradt fosszilizált formában (ld. a **4C fejezetet**). Határozott főnévi csoportok előtt az accusativust opcionálisan jelezheti az ׀ szóciska (*nota accusativi*, azaz az accusativus jele). Név mások accusativusa két formában jelenhet meg: vagy tárgyi szuffixumként az igeen, vagy az ׀ prepozíció ragozott alakjaként (אֵל, אֵלֶּיךָ stb.), mint fonológiai-morfológiai értelemben önálló szavak.

Isméltés: a határozottság

Egy főnév vagy főnévi csoport határozottságát morfológiai értelemben a ׀ határozott névelő jelzi. Szintaktikai értelemben azonban nem csupán a határozott névelővel ellátott főnevek számítnak határozottnak, hanem a birtokos szuffixummal ellátott főnevek és a tulajdonnevek is. „Szintaktikai értelemben” azt jelenti, hogy azokban az esetekben, amikor határozottság tekintetében egyeztetni kell a mondatrészeket, valamint akkor is, amikor az ׀ előjáró (*nota accusativi*) opcionális beillesztése felmerül.

Az igéhez több mondatrész is kapcsolódhat, és ezeket a hagyományos nyelvtanok két kategóriára osztják: tárgy és határozó. Azonban láttuk már a (3) és (5) példák kapcsán, hogy ez a két kategória nem válik el egymástól élesen. Az angol *indirect object* jelentését tekintve részeshatározó, formáját tekintve viszont nem különül el a tárgytól, mert az ige után, előjáró nélkül található. Hasonló jelenségeket a héberben is fogunk találni: olyan főnévi szerkezeteket, amelyek előjáró nélkül fejeznek ki magyarrá határozóval fordítható jelentést.¹² Tekintsük a következő, látszólag problémamentes mondatot: כִּנְאָשׁ מִן־מִצְרַיִם יְקַח מֹשֶׁה (Exod. 40,32). Az angol fordítás tükrözi az accusativust: *as God commanded Moses*. Magyarul azonban részeshatározó jelenik meg: *ahogy Isten megparancsolta Mózesnek*.

A tárgy két klasszikus alelete az **iránytárgy** (ang. *affected object*), amely már létezett a cselekvés vagy történés előtt is: a cselekvés vagy történés erre a tárgyra *irányul*, az esemény *hat* erre a tárgyra. Ezzel szemben az **eredménytárgy** (ang. *effected object*) a cselekvés vagy történés *eredményeképp* jön létre. **Kellenek példák?**

A bibliai héber egy harmadik esete, a **belső tárgy** (*internal object*), kevésbé ismert más nyelvekben, kivéve az éppen „biblikusnak” ható kifejezéseket: וַיִּתְקַדֵּשׁ הַרְדֵּה גְדֻלָּהּ עַד מְאֹד (Gen. 27,33) Károli Gáspár (revideált) fordításában: „Akkor Izsák elrémüle igen nagy rémüléssel.” Itt a rémülés, és általában ezekben az esetekben a tárgy nem fejezi ki az igével leírt esemény egyik valódi szereplőjét sem. A belső tárgy redundáns: fogalmilag magának a cselekvésnek vagy történésnek a része.

Láttunk már példát arra, hogy a héber (és az angol) tárgyat használ ott, ahol a magyar határozót. Máskor a héber ige alapjelentése intranszitiv (tárgyatlan), de kaphat egy fakultatív bővítményt, és a jelentése bővül. A כָּל ige, amelynek jelentése ’képesnek lenni’, tranzitív (tárgyas) igévé válik a következő példában (Zsolt. 13,5): פֶּן יֵאָמֵר אֱיִבֵי יְקַלְתִּי׃ *Nehogy mondja ellenségem: Legyőztem őt!* (IMIT).

Hasonlóképpen szokatlanok azok a szerkezetek, ahol a héber – más nyelvekhez hasonlóan vagy azoktól eltérően – **kettős tárgyat** használ.¹³ A következő példákban az ige (az alanyon kívül) két olyan bővítménnyel is rendelkezik, amelyek előjáró nélküli NP-k:

¹² A magyar nyelv viselkedésével kapcsolatban fontos észben tartani azt a megköttést, hogy az ige csak egy bővítménye állhat tárgyesetben. Emlékezzünk vissza az (1) mondatpárra: *A férj egy nercbundát ajándékozott a feleségének. A férj egy nercbundával ajándékozta meg a feleségét.* Mindkét vonzat állhat tárgyesetben, de bármelyiket is választjuk, a másikat más esetben kell tenni. Ezt a jelenséget gyakran megfigyelhetjük, amikor a héber mondatokat magyarrá próbáljuk lefordítani, és azzal szembesülünk, hogy más nyelvekben nincs ilyen megköttés.

¹³ Mivel a magyarban nincs olyan ige, amelynek két vonzata is tárgyesetet kapna, ezért a magyar nyelvtanok **kettős tárgy** alatt egy eltérő jelenséget értenek: az olyan mondatokat, mint például: *Láttam a vonatot elmenni.* Itt az ige két részét tárgya a *vonatot* (hiszen látjuk a vonatot), másrészt tárgya a főnévi igenév is (mert látjuk a cselekvést is). Ha két külön tárgynak tekintjük a két mondatrészt, akkor az elemzésünk ignorálja a kettő közötti szoros kapcsolatot (ti. azt, hogy a vonat elmegy), és ezért más megközelítések más elemzést ajánlanak.

Ennek a struktúrának a héber megfelelője: וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה אֶת הָעֵם בְּכֹה לְמִשְׁפָּחָתוֹ אִישׁ לְפִתְחֵהוּ׃ ’és hallotta Mózes a népet sírni/síránkozni, nemzetségenként, ki-ki a sátra bejáratánál’ (Num. 11,10). Ezt a példát Arnold és Choi a határozói accusativus kapcsán hozza, mert a participium állapothatározói funkciót betöltő névszó. Ez a jelenség tehát héberül is tekinthető kettős accusativusnak. Részletesebben ld. a **XXX. fejezetben**.

- (9) a. על כן קראָה שְׁמוֹ דָן (Gen. 30,6)
Ezért nevezte [Ráhel] a nevét Dánnak.
- b. וַאֲצַנְנָה אֶתְכֶם בְּעַת הַהוּא אֵת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן (Deut. 1,18)
És megparancsoltam nektek abban az időben mindazokat a dolgokat [mondásokat, parancsolatokat] / megparancsoltalak benneteket azokra a dolgokra, amelyeket megcselekedtek.
- c. לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים (Deut. 4,5)
Tanítottalak titeket törvényekre és parancsolatokra / Tanítottam nektek törvényeket és parancsolatokat.
- d. וַאֲפַתַח אֵת פִּי וַיֹּאכְלֵנִי אֵת הַמְּגִלָּה הַזֹּאת (Ezék. 3,2)
És kinyitottam a szám, és megettettem engem ezzel a tekerccsel.
- e. וַיְבַנֶּה אֵת הָאֲבָנִים מִזֶּבֶחַ (1Kir. 18,32)
És megépítette a köveket oltárrá / És épített oltárt kövekből.
- f. וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ כָּל יִשְׂרָאֵל אֶבֶן וַיִּשְׁרְפוּ אֹתָם בְּאֵשׁ וַיִּסְקְלוּ אֹתָם בְּאֲבָנִים (Jozs. 7,25)
... és megkövezte őt egész Izrael kővel / dobott rá egész Izrael követ, és megégették őket tűzzel, és megkövezték őket kövekkel.
- g. וַיִּצָּר יְהוָה אֱלֹהִים אֵת הָאָדָם עַפְרָיִם מִן הָאֲדָמָה (Gen. 2,7)
És megalkotta az Örökkévaló Isten az embert a földből [származó] porból...

A (9a-c) mondatokban olyan ditranzitív (vagyis az – alanyon kívül – két vonzattal is rendelkező) igéket találunk, amelyeknek mindkét vonzata héberben accusativusi esetet kap. A magyarban más a vonzatkeret. Egyes példákban, ha néha erőltetve is, de mindkét vonzat visszaadható tárgyessel.

A (9d) is hasonló, azzal a különbséggel, hogy ez a példa – sőt egyesek szerint már (9c) is – egy tágabb jelenség képviselője. A műveltetés (ld. a **... fejezetben**) az alapige vonzatainak számát eggyel növeli: *valaki valaki mással valamit csináltat* (vö. 6. ábra). Qal igetörzsben a למד gyök intranszitiv ('valaki tanul') vagy tranzitiv ('valaki tanul valamit'), míg az אכל a szempontunkból egy egyszerű tranzitiv ige ('valaki eszik valamit'). Más igetörzsekben a két ige műveltetővé válik: valaki okozza, hogy valaki más tanuljon ('valaki tanít valakit'), valaki okozza, hogy valaki más tanuljon valamit ('valaki tanít valakit valamire'), illetve valaki okozza, hogy valaki más egyen valamit ('valaki megettet valakit valamivel').

gal		műveltetés		származtatott igetörzs		'vki okozza azt, hogy	
למד	intranszitiv	'valaki tanul'	→	piel	tranzitiv	...valaki tanuljon'	vki tanít vkit
למד	tranzitiv	'valaki tanul valamit'	→	piel	ditranzitiv	...vki tanuljon vmit'	vki tanít vkit vmire
אכל	tranzitiv	'valaki eszik valamit'	→	hifil	ditranzitiv	...vki egyen vmit'	vki etet vkit vmivel

6. ábra: A műveltetés eggyel növeli az ige vonzatainak a számát.

Az utolsó példák (9e-g) már átvezetnek a *határozói accusativus* területére. A második tárgy egyrészt opcionális, másrészt (érzésünk szerint) határozói viszonyban áll az igével. A szakirodalom minden olyan „tárgy-szerű” vagy „határozószerű” bővítményt accusativusnak tekint, amely nem kap prepozíciót. Vannak azonban olyan „határozószerű” accusativusok, amelyeket szerencsésebb lenne egy negyedik esetben – nevezzük „határozói esetnek” – sorolni. Ezek nem kapnak תּוֹטָא *nota accusativi*, ha határozottak,¹⁴ hanem minden főnév (névszó) önmagában kifejezhet határozót. Ha viszont névmások, inkább ragozott prepozíciót vagy névmási tartalmú határozósztót (pl. ׀ִשְׁ) találunk ezekben a pozíciókban, nem a *nota accusativi* ragozott alakjait vagy tárgyi suffixumokat.¹⁵ Az előbb *tárgyalt kettős* tárgyak egyike-másika, akárcsak a most tárgyalandó *határozói accusativusok* is idetartoznak.

¹⁴ Ez egy nehezen védhető állítás. Mivel a *nota accusativi* opcionális, ezért annak hiányából még nem következtethetünk arra, hogy adott helyen tilos is lenne azt kirakni. Nem áll rendelkezésre anyanyelvi beszélő, aki eldöntené nekünk, hogy adott bibliai mondat az תּוֹטָא szócskával kiegészítve grammatikus marad-e. Ami valószínűsíthet egy ilyen állítást, az a *nota accusativi* szisztematikus hiánya.

¹⁵ Itt ismételtelen csak a megérzésünkre hagyatkozhatunk anyanyelvi beszélő hiányában, aki eldönthetné, hogy egy olyan szerkezet, ami nem fordul elő a Héber Bibliában vajon helytelen, vagy csak véletlen folytán nem fordul elő.

A **határozói accusativus** annak a maradványa, hogy a proto-héber, más sémi nyelvekhez hasonlóan, az *-a(m)* végződéssel ellátott accusativust egyes határozók (helyhatározók, időhatározók, mód- és állapothatározók stb.) kifejezésére is használták. Néhány ilyen szerkezet fosszilizálódott, és rögzült kifejezésként fennmaradt a bibliai héberben, sőt gyakran a modern héberben is. (Ezekről ld. a 4C fejezetet.) Máskor úgy jelenik meg egy főnévi szerkezet, mintha az accusativus végződése jelölné a funkcióját, csak éppen hiányzik a végződés: וַתִּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פְּרָעָה ...és elvitték a nőt [Sárát] a fáraó házá[ba] (Gen. 12:15). Ebben a mondatban a helyhatározót már nem jelöli az accusativus régi ragja, és még nem jelöli prepozíció. Ezt a jelenséget nevezzük bibliai héber *határozói accusativusnak*.

Amikor az esetragok lekoptak, más eszközök jelentek meg a nyelvben, amelyek átvették az esetragok feladatát. Az accusativus tárgyjelölő funkcióját, legalábbis a határozott főnévi csoportok esetén, az נֶאֱמַר *nota accusativi* tölti be. Az archaikus szövegekben még ritka, a (klasszikus) bibliai héberben opcionálissá válik, és a héber későbbi nyelvtörténeti korszakaiban pedig már kötelező lesz. A genitivus végződésének a birtokost jelölő szerepét majd a hellenisztikus-római kortól kezdve a שֶׁל előjáró veszi át.¹⁶ Az accusativus határozókat jelölő funkcióját szintén az előjárók egyre gazdagodó rendszere veszi át, amelyek kifejezik egy mozgás irányát, az időbeliséget és így tovább. De a klasszikus bibliai héber még egy átmeneti állapotot képvisel, amelyből a végzések már kikoptak, de az előjárók még nem váltak kötelezővé.

Néhány példa:¹⁷

- (10) a. וַיֵּרֶד יִקְנוֹן בְּעַמּוּד עֵנָן וַיַּעֲמֵד פֶּתַח הָאֵהָל (Num. 12,5)
És alászállt az Örökkévaló felhőoszlop [formájá]ban,
és megállt a [frigy]sátor bejáratá[ban].
- b. וַיֵּרְדוּ כָּל יִשְׂרָאֵל הַפְּלִשְׁתִּים (1Sám. 13,20)
És lementek egész Izrael a filiszteusok[hoz].
- c. יִקְנוֹן בִּקְרָתְךָ תִּשְׁמַע קוֹלִי בִּקְרָתְךָ לֵךְ וְאַצְפֵּה (Zsolt. 5,4)
Hallgasd meg szavamat reggel, Uram, reggel eléd készülök, és várlak. (RÚF)
- d. וַתִּסְגֹּר מִרְיָם מַחֲוִץ לַמַּחֲנֶה שְׁבַעֵת יָמִים (Num. 12,15)
És kizárták Mirjámot a táborból hét nap[ig/ra].
- e. אֲנִי מְלֹאָה הֵלְכָתִי וְרִיקָם הֵשִׁיבֵנִי יִקְנוֹן (Ruth 1,21)
Teljes[en] mentem el, de üresen hozott vissza engem az Örökkévaló.

A kifejezések egy része rögzült, így például (10d)-ben található időhatározót a mai napig így fejezi ki a héber nyelv. A többi esetben viszont a héber későbbi nyelvállapota megkövetelne egy előjárót.

A nyelvtanok határozói accusativusként sorolnak fel olyan példákat is, mint például מָה 'ma' (pl. Gen. 24,42), amely a modern héberül is tanuló számára meglepő lehet. Valóban, első ránézésre egy főnévi szerkezetről van szó, amely mindenféle prepozíció nélkül vesz fel határozói jelentést. Azonban a modern héberben ez a kifejezés már rögzült, önálló határozószónak tekintendő, nem pedig egy főnév határozói használatának. Sajnos a kevés rendelkezésre álló adat alapján nehéz a grammatikalizáció folyamatát datálni: ez a kifejezés már a bibliai héber korban is rögzült határozószóként, vagy valóban még csak egy főnév alaklomszerű (nem rögzült) határozói accusativusi használatával van dolgunk?

A (10e) példa is hasonló dilemmát vet fel. Az egyértelmű, hogy a רִיקָם melléknévből létrejött a רִיקָם határozószó, bár a határozószó képzésének a módja szokatlan. Érvelhetünk úgy, hogy a מְלֹאָה szó szintén egy melléknévből képzett határozószó. De ez ellen szól az egyeztetés (nyelvtani nem tekintetében), hiszen a határozószók nem igényelnek egyeztetést. Inkább azt az értelmezést javasoljuk, hogy mellékevek is betölthetnek határozói funkciót – és mivel a mellékevek is névszók, ez a jelenség is besorolható a határozói accusativus kategóriájába.¹⁸

¹⁶ Az ún. misnai/rabbinikus héberben jelenik meg, de a jelenség előképe már a bibliai héber legkésőbbi fázisában, az Énekek énekében is észrevehető. Vö. ang. *of*, fr. *de*, ném. *von* stb.

¹⁷ A példák forrása, valamint további példák: Arnold és Choi, 2.3.2.

¹⁸ További példák találhatók Arnold és Choi 2.3.2 (c) és (d) pontjában.

A genitívus

A **genitívus** a főnévhez vagy prepozícióhoz kapcsolódó NP esete. A proto-héber *-i(m) rag lekopása óta a főnevek nem mutatják, hogy genitívusban állnak. Viszont a névmások genitívusai a birtokos szuffixumok.

Az a főnév, amelyhez egy genitívusban álló NP kapcsolódik (vagyis amelytől függ a genitívusban álló NP), status constructusba kerül.¹⁹ Igaz ez akkor is, ha a status constructusban álló főnevet egy genitívusban álló főnév követi, és egy constructus-os szerkezet jön létre; és igaz ez (lényegében) akkor is, ha a status constructusban álló főnévhez egy genitívusban álló névmás – vagyis egy birtokos szuffixum – járul, és ezáltal egy birtokos szuffixummal ellátott főnév jön létre:

<u>birtok</u>		<u>birtokos</u>		<u>birtokos szerkezet</u>	
בַּיִת	+	הַמֶּלֶךְ [gen.]	→	בַּיִת־הַמֶּלֶךְ	'a királynak a háza'
בַּיִת	+	הוּא [gen.]	→	בַּיִתוֹ	'az ő háza'

Már említettük, hogy a prepozíciók is status constructusban álló főnevek voltak eredetileg, és jelentésmódosulással váltak előjárókká (vö. לְפָנָי הַמֶּלֶךְ). Azt a nyelvtörténeti folyamatot, amelynek során egy jelentéssel bíró, ún. lexikai vagy „tartalmas” szó (ang. *content word*, például főnevek, igék, melléknevek) használata megváltozik, és funkcióval rendelkező grammatikai szóvá (ang. *function word*, például kötőszók, előjárószók) válik, **grammatikalizációnak** nevezzük. A grammatikalizáció minden nyelvben megfigyelhető.²⁰ Az ang. *in front of*, fr. *en face de* nem csupán azonos jelentésűek, de azonos struktúrájú szerkezetek is, mint a héber לְפָנָי: az eredetileg 'arc' jelentésű főnévhez kapcsolódik egy régebbi előjáró, és egy így képzett birtokos szerkezet alakult át előjárós szerkezetté. A főnév fokozatosan elveszítette ebben a kontextusban a jelentését, az egész konstrukció jelentése pedig már nem 'az arc tulajdonosának az arcánál', hanem 'előtte'. Hasonlóan főnevekből (gyakran testrészekből) származnak a magyar névutók is: *mellett, helyett, fölött, alatt...* amelyek végén a *-tt* egy régi locativusi (helyhatározós) eset végződése (vö. *Pécsett, Győrött*). A *Béla mellett* kifejezés eredetileg a 'Béla mellénél' jelentésű alkalmi szókapcsolatból jött létre grammatikalizációval.

Azonban nem csupán a nyelvtörténet és más sémi nyelvek főnévragozása szól amellett, hogy a prepozíció utáni névszót genitívusnak tekintjük. Főnevek esetén nem látszódik, de a névmások egyértelműen a genitívusi alakjukat veszik fel prepozíció után is, amikor birtokos szuffixum formájában kapcsolódnak az előjáróhoz. Nem a nominativusi alakjukat, ami például *הוּא לְפָנָי הוּא lenne, és nem is az accusativusi alakjukat, ami *לְפָנָי אוֹתוֹ alakot adna, ha a לְפָנָי előjáróhoz kapcsolnánk az egyes szám harmadik személy hímnemű névmást. A לְפָנָי alak úgy jön létre, hogy (többé kevésbé) a birtokos szuffixumokkal látjuk el a prepozíciót.²¹ Ismét egy érv, hogy a birtokos szuffixumokat tekintjük a személyes névmások genitívusi alakjának.

¹⁹ A status constructusban álló főnév esetét az határozza meg, hogy milyen szerepet tölt be a mondatban. Figyeljük meg a következő magyar kifejezéseket, amelyekben a birtokos genitívusban áll, a birtok viszont bármilyen esetben előfordulhat: *a királynak a háza [szép]*, *a királynak a házat [látom]*, *a királynak a házában [lakom]*, *a királynak a házában a [kapuja]* stb. Hasonlóképpen: בַּיִת־הַמֶּלֶךְ, אֵת בַּיִת־הַמֶּלֶךְ, שַׁעַר־בַּיִת־הַמֶּלֶךְ.

²⁰ Néhány példa: az angol *I am going to do something* szerkezet (és ennek megfelelői számos más nyelvben) eredetileg azt jelentette, hogy éppen megyek, hogy valamit csináljak. Mára azonban grammatikalizálódott, csak a közeljövőt fejezi ki, és már nem tartalmaz mozgást. Hasonlóképpen, a *will* segédige elvesztette a szándékra vonatkozó jelentéstöbbletét. A magyarban a *marha, marhára* szavak elveszítették a zoológiai jelentésüket, amikor határozószókká váltak, 'nagyon' jelentéssel. A *nagyon* szó sem utal már a fizikai méretre, mint a *nagyon kicsi* kifejezés tanúsítja. A héber עַצְמוֹ szó megtartotta eredeti jelentését ('csont'), de egy visszaható névmási funkciója is kialakult.

²¹ A figyelmes olvasó itt meglepődhet. Korábban látszólag amellett érveltem, hogy a személyragozott prepozíciók valójában a személyes névmás esztragozott alakjai. Most mintha megfordult volna az érvelésem. Azonban most is amellett érvelek, hogy a személyes névmás – birtokos szuffixum formájában – kapcsolódik a prepozícióhoz. A kérdés tehát csak annyi, hogy a személyes névmás kap-e esetet, vagy a prepozíció kap-e személyes névmást. Néha az egyik megközelítés fog hasznosabbnak bizonyulni, máskor a másik – olyan ez, mint a fény kettős természete, amely hol részecskeként, hol pedig hullámként viselkedik. Ez a dilemma egy általánosabb

4B. Esetek

Milyen értelemben függhet egy főnév egy másiktól? Milyen funkciót tölt be a genitivus? Mi mindent fejezhet ki a birtokos szerkezet? Ezzel a jelenségkörrel foglalkozik a következő fejezet első része. A második része pedig megfordítja a perspektívát, és azt a kérdést teszi fel: hogyan, milyen eszközökkel fejezheti ki a héber nyelv a birtoklást?

Feladat: A következő mondatokban keressünk olyan igevonzatokat, amelyek eltérnek a magyartól.

כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם
(Jer 7,23)
והלכתם בכל הדרך אשר אצוה אתכם למען ייטב לכם:
ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית אל:
(Gen 35,15)
ויצא המן ביום ההוא שמח וטוב לב
(Eszt 5,9)
ויכראות המן את מרדכי בשער המלך ולא קם ולא נע ממנו וימלא המן על מרדכי המה:

Feladat: Keressen példákat nominativusra, accusativusra és genitivusra a következő szakaszban (Gen 20, 1–5). Legyenek közöttük főnévi szerkezetek és névmások is. Indokolja a döntését.

ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ויגר בגרר:
ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחתי הוא וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה:
ויבא אלהים אל אבימלך בתלום הלילה ויאמר לו הנה מת על האשה אשר לקחת והוא בעלת בעל:
ואבימלך לא קרב אליה ויאמר אדני הגוי גם צדיק תהרג:
הלא הוא אמר לי אחתי הוא והיא גם הוא אמרה אחי הוא בתם לבבי ובנקין פפי עשיתי זאת:

Fogalmak

Accusativus: tárgyeset.

Ágens: azt az entitást jelölő *tematikus szerep*, aki vagy amely a cselekvést (saját akaratából) végrehajtja.

Dativus: részeseset.

Deklináció: névszóragozás, azaz a főnevek, melléknevek, számnevek és névmások inflexiók morfológiája. A nyelv nyelvtani rendszere függvényében az egyes szavakat ragozhatjuk számban (például egyes szám, kettes szám, többes szám), nemben (például melléknevek hímneme, nőneme, semleges neme) és egyéb dimenziók mentén is (például sémi nyelvek esetén *status*). Deklinációról jellemzően akkor beszélünk, ha egy *esetrendszer* szerint (is) ragozandók a névszók.²²

Genitivus: birtokos eset.

Grammatikalizáció: nyelvtörténeti folyamat, amelynek során egy lexikai szó (például egy főnév, ige, melléknév), jelentéseltolódás révén, grammatikai szóvá (például kötőszóvá, elöljárószóvá) válik. Máskor egy lexikai szót tartalmazó alkalmi szókapcsolat rögzül, új grammatikai szót létrehozva.

Nominativus: alanyeset.

Sémi nyelvcsalád: olyan nyelvek gyűjtőneve, amelyek sok hasonlóságot mutatnak a szókincsüket és a nyelvtani rendszerüket tekintve is, és amelyek valószínűleg egy hipotetikus *protosémi nyelv* leszármazottai. Ide sorolható például a *héber*, a *föníciai*, az *ugariti*, az *arámi*, az *arab*, az *akkád*, a *geez* (Etiópia klasszikus nyelve, az etióp kereszténység szent nyelve) és a mai Etiópia több jelentős nyelve is (pl. *amhara*, *tigré*, *tigrinya*). Nem sémi nyelvek, de azok távolabbi rokonai az ókori *egyiptomi nyelv* és annak leszármazottja, a *kopt* (a kopt kereszténység szent nyelve), valamint a

problémához kapcsolódik: vajon a főnevek, főnévi csoportok kapnak-e esetet, vagy a prepozíciók kapnak-e főnévi csoportokat? Hol a határ az esetragozott NP-k és a PP-k között? A magyarban vajon csupán a helyesírás (a ragokat egybeírjuk, a névutókat külön) határozza meg, hogy mi az esetraggal ellátott NP, és mi a PP (a magyar esetén posztpozíciós csoport)? A kérdést itt és most nem akarjuk megoldani, messzebbre vezet, és legalább részben elméletfüggő.

²² Aki azt állítja, hogy a héberben nincs főnévragozás, nincs deklináció, az az esetrendszer hiányáról beszél. Mások héber főnévragozás alatt a többes számot és a *status*okat értik, ill. a birtokos szuffixumokkal ellátott főnevek morfológiáját. Ha azt halljuk, hogy létezik a héberben deklináció, kérdezzünk vissza, a birtokos szuffixumokra gondolnak-e.

4B. Esetek

berber nyelvek is. A sémi nyelvek tipikus jellemzői például az (alapesetben) három mássalhangzóból álló gyök, az igeörzsek rendszere, a két nyelvtani nem és a gutturális hangok gazdagsága.

Tematikus szerepek: az igék és más szavak fogalmi szerepeinek absztrakt osztályai, mint például az ágens (cselekvő „logikai / szemantikai alany”), a páciens (a cselekvést vagy történést elszenvedő „logikai / szemantikai tárgy”), az experiens (a pszichikai folyamat átélője) és így tovább.

Vocativus: megszólító eset.